

СУДОВА ТРАСОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ТРАСОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Г. К. Авдєєва, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

В. І. Дубинка, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,

С. В. Волобуєва, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,

Ю. О. Носатенко, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,

В. О. Рябухіна, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВУЗЛІВ І ПЕТЕЛЬ

Викладено особливості призначення та проведення судової експертизи вузлів і петель. Вказано специфіку їх огляду на місці події, фіксації та вилучення. Наведено правила пакування переплетень і відібрання експериментальних зразків.

Изложены особенности назначения и проведения судебной экспертизы узлов и петель. Показана специфика их осмотра на месте происшествия, фиксации и изъятия. Приведены правила упаковки переплетений и отображения экспериментальных образцов.

Серед речових доказів – об'єктів трасологічної експертизи особливе місце посідають вузли та петлі. Існують близько 1000 різних вузлів і в кілька разів більше – їх назв. Зав'язування вузлів на мотузці для їх використання за різним призначенням належить до найдавніших винаходів людства. Вузли, що зв'язують, затягують, стопорять, швидко розв'язуються, не затягуються та інші, які створені людиною тисячоліття назад, використовуються і в наш час. Безліч вузлів використовуються моряками, хірургами,

рибалками, пожежними, поліцейськими, альпіністами, спелеологами тощо. Найбільшу кількість надійних вузлів створено моряками. У морській справі вузли слугують для тимчасового зв'язування морських тросів, кріплення швартовів або буксирів та інших суднових робіт. Характерними властивостями морських вузлів є надійність, відносна простота в'язання, здатність багатьох з них не затягуватися при навантаженні та легко розв'язуватися навіть у мокрому стані¹.

При проведенні судових експертиз під час розслідування злочинів проти особи дослідженню підлягають об'єкти, що використовувались як засоби зв'язування при вчиненні вбивств шляхом повішення або удушення жертви, пакуванні частин розчленованого трупа, інсценуванні самогубства, зв'язуванні рук і ніг потерпілих, пакуванні різних речей і предметів або виготовленні пристроїв для проникнення в приміщення, зв'язуванні крадених речей тощо. Під час розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки також виникає необхідність у проведенні криміналістичної експертизи вузлів і петель.

Засобами зв'язування можуть бути плетені та кручені вироби (троси, канати, мотузки, шнури, шпагати, нитки та ін.) і/або випадкові предмети (металевий дріт, реміні, пояси, фрагменти тканин тощо). Механічні й експлуатаційні характеристики засобів зв'язування залежать від властивостей матеріалу (зокрема, рослинних або синтетичних волокон, ниток), виду та призначення виробу, послідовності формування елементів та ін.

Виконавці переплетень використовують різні засоби та способи зав'язування вузлів і петель. За ознаками, що виявляються при дослідженні переплетень, можна встановити факт наявності в особи, що їх виконала, певних навичок, які вона набула під час заняття спортом (зокрема, альпінізмом) або будь-якої трудовою діяльністю (ткацькою справою, такелажною, морською, рибальською, будівельною, пожежною, монтажною тощо). Багато видів людської діяльності в тій чи іншій мірі припускають використання певних навичок. Виявлення факту наявності фахових рухових навичок у виконавця вузлів і петель, вилучених з місця події, дозволяє звузити коло осіб, що перевіряються². У деяких випадках під час огляду вузлів на місці події можна встановити приблизний зріст людини, яка їх виконала. Зокрема, це можливо, коли вузол міститься на предметі, розташованому на висоті, яка є більшою за середній ріст людини, та точно встановлено, що застосування сторонніх предметів типу стільця, колоди, столу або інших аналогічних об'єктів виключено. Тобто, вузли та петлі, як об'єкти трасологічної експертизи, мають великі інформаційні можливості.

Судова експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання (ст. 75 КПК України). Обов'язковою умовою використання

¹ Див.: Парусный спорт // [Електронний ресурс] (<http://sos.karelia.ru>). — 20.11.2007.

² Див.: Криміналістика: Підручник для студ. вищ. юрид. заклад. освіти / В. М. Глібко, О. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. — К., 2004. — С. 342.

спеціальних знань під час розслідування злочинів є додержання вимог процесуального законодавства, які складаються із збирання та підготовки матеріалів, вибору моменту призначення експертизи, визначення предмета судової експертизи, формулювання запитань експерту, вибору експертної установи або експерта¹.

Імовірність одержання категоричних висновків під час вирішення питань, поставлених перед експертом, значною мірою залежать від правильності вилучення матеріальних об'єктів з вузлами і петлями з місця події та відбору порівнювальних зразків. При огляді місця події та трупа відшукуються сліди, що свідчать про конкретний спосіб позбавлення життя потерпілого (повішення, здавлювання шиї петлею, руками та ін.), або такі, що вказують на інсценування самогубства й інші причини смерті.

Основною ознакою повішення (задушення) жертви є странгуляційна борозна – поверхнєве ушкодження шкіри шиї, що є негативним слідом петлі. За визначенням М. С. Бокаріуса, странгуляційною борозною називається слід на шкірі, що залишається після здавлювання її петлею, зазвичай на ділянці шиї, на яку накладається петля для насильницького позбавлення життя з метою вбивства або самогубства². У перебігу моделювання картини злочину за виявленими слідами слідчий може встановити негативні обставини – такі, що суперечать даним про природний розвиток подій. Зокрема, при огляді трупа з петлею на шиї це може бути посмертний характер странгуляційної борозни. Даний факт свідчить про те, що петля на шиї потерпілого з'явилася вже після його смерті.

Странгуляційна борозна характеризується: розташуванням і напрямом, кількістю окремих удавлювань, наявністю та вираженням проміжних валів, шириною і глибиною борозни, кольором, особливістю рельєфу дна й ін. Залежно від кількості обертів малих петель і їх взаємного розташування странгуляційна борозна може бути одиночною, подвійною, потрійною або множинною. Ширина борозни залежить від товщини петлі. Петлі, виконані з тонкого мотузка або дроту, залишають вузькі борозни; петлі з рушника або хустки – широкі, малопомітні борозни.

Розташування странгуляційної борозни може бути різним. При повішенні, як правило, вона має напрям (під кутом близько 45°) у бік вузла, що фіксує петлю. Розрізняють такі типові положення петлі: вузол розташований на задньому боці шиї або потилиці; вузол розташований справа або зліва шиї; вузол знаходиться на рівні підборіддя. Странгуляційна борозна при задушенні петлею найчастіше розташована горизонтально й охоплює все коло шиї, тобто виражена рівномірно, за винятком випадків, коли під петлю були підкладені окремі м'які предмети. При задушенні петлею вузол зазвичай розташований на задній поверхні шиї. Під час декількох вбивств жертв позбавляли життя шляхом задушення петлею і потім у цій самій петлі підвішували. При цьому на шиї утворювалися дві странгуляційні борозни: одна – похила, інша – горизонтальна.

¹ Див.: Криміналістика: ... — С. 348.

² Бокаріусь Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов. — Х., 1915. — С. 324.

В усіх випадках наявності на місці огляду петлі вона має бути ретельно оглянута, сфотографована й описана до її вилучення. При цьому в протоколі огляду повинна бути визначена загальна довжина петлі; встановлено, до якого предмета та в який спосіб вона прикріплена (до цвяха, вішалки тощо); визначені відстані від місця прикріплення петлі до місця зіткнення з поверхнею шиї, а також до рівня підлоги або предметів, що знаходяться під трупом. Крім того, необхідно визначити відстань від цих предметів до рівня підшов трупа, орієнтовний вид петлі та матеріал, точну кількість витків, особливості розташування петлі на шиї або предметі, напрямки розташування окремих елементів петлі, місце розташування вузла.

Вилучення вузлів і петель має певні особливості. Зокрема, перш ніж зняти петлю з тіла потерпілого, її треба ретельно оглянути, сфотографувати, зафіксувати в протоколі огляду її довжину, кількість мотузок і вузлів, їх взаємне розташування. При вилученні з місця події об'єктів з вузлами та петлями не слід розв'язувати чи послабляти вузли. У разі, коли мотузка утворює петлю (наприклад, на шиї трупа), то її знімають у спосіб, який забезпечує збереження наявних на ній вузлів. Якщо це неможливо, мотузку слід розрізати на ділянки, де немає вузлів, і після знімання з трупа зшити чи зробити позначки фарбою на краях мотузки в місцях розрізу. Цей факт обов'язково повинен бути зафіксовано у відповідному протоколі. Якщо мотузка прив'язана до якогось предмета, її вилучають разом з предметом чи його частиною. На жаль, під час підготовки матеріалів для призначення судової експертизи вузлів і петель слідчі не завжди додержуються цього правила. Цей недолік істотно зменшує інформаційні можливості судової експертизи вузлів і петель.

Разом з матеріальними об'єктами, на яких виконані вузли та петлі, доцільно надавати експерту детальні фотознімки, протоколи огляду місця події для встановлення взаємного розташування та послідовності виконання вузлів і петель.

У разі, коли вузли (петлі) знаходились у воді, їх перед упакуванням необхідно просушити, аби запобігти зіпсуванню речових доказів. Вузли та петлі, вилучені з різних об'єктів (різних частин об'єкта), слід упакувати в різні пакети.

Під час вирішення ідентифікаційного завдання щодо виконання вузлів і петель певною особою треба надати для порівняльного дослідження зразки вузлів і петель, виконаних особою, що перевіряється.

Відповідно до ст. 199 КПК України слідчий у разі потреби має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків, необхідних для експертного дослідження. Відібрання зразків є процесуальною дією, яка полягає в одержанні порівняльних матеріалів для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол. Слід зазначити, що для відбору порівнювальних зразків вузлів і петель треба використовувати засоби зв'язування, аналогічні за матеріалом і властивостями тим засобам, за допомогою яких були виконані вузли, надані на дослідження. Порівнювальні зразки вузлів і петель слід виконувати на предметах, які є близькими за формою та розмірами до тих об'єктів, на яких були виконані вузли, надані на дослідження.

Під час розслідування вбивств і самогубств, пов'язаних з повішенням, завжди призначаються судово-медична та часто – трасологічна експертизи. Так, на основі вивчення петлі й опори в місці їх поєднання та характеру наявних вузлів за результатами трасологічної експертизи можна встановити механізм повішення та факт наявності в злочинця певних фахових навичок. Для ідентифікації фрагмента мотузки, з якої виготовлено вузол, і фрагмента мотузки, вилученої в підозрюваного, призначається трасологічна експертиза встановлення цілого за частинами.

Якщо трасологічне дослідження не дозволило ідентифікувати ці об'єкти за відсутністю достатньої сукупності ідентифікаційних ознак, доцільно призначити товарознавчу та матеріалознавчу експертизи. За допомогою товарознавчої експертизи можна вирішити діагностичне завдання із встановлення типу та призначення матеріалу вузла (петлі). Однорідність (загальна родова та/або групова належність) матеріалу вузла (петлі) зі зразками, вилученими в підозрюваного, може бути встановлена під час проведення матеріалознавчої експертизи.

Трасологічне дослідження вузлів і петель являє собою єдиний і цілісний процес, який зазвичай поділяють на низку послідовних стадій (етапів). Тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість цих стадій полягають у тому, що кожна попередня стадія підготовляє наступну і сприяє її проведенню, хоча чітка послідовність стадій не виключає, а навпаки, припускає повернення до раніше проведених – для більш глибокого й всебічного пізнання ознак об'єктів. Тому межі між названими стадіями є досить рухливими й умовними.

Алгоритм трасологічного дослідження вузлів і петель становить низку етапів, послідовність яких є такою:

— ознайомлення з постановою про призначення судової експертизи; визначення експертних завдань і підзавдань, що підлягають вирішенню;

— огляд упаковки об'єктів: перевірка цілісності упаковки, наявність супроводжувальних написів, у тому числі інформації про місце виявлення об'єктів та умови їх вилучення;

— огляд об'єктів (після розкриття упаковки);

— оформлення клопотань слідчому про надання додаткових матеріалів (у разі необхідності);

— дослідження переплетень;

— оцінка результатів дослідження та формулювання висновків.

Під час проведення судової трасологічної експертизи вузлів і петель вирішуються такі питання.

1. До якого виду належить даний вузол, чи має він ознаки, що вказують на фах виконавця?

2. Чи належать декілька вузлів до одного виду?

3. Чи є вузол простим (фаховим)?

4. Які фахові навички має особа, що виконала вузол (петлю)?

5. Чи є особа, що виконала вузол (петлю), лівшею?

6. Чи є однаковим спосіб виконання вузлів (петель)?

7. Чи є ознаки інсценування зв'язування однієї (декількох) осіб, тобто чи міг потерпілий сам зав'язати, закріпити вузол (петлю), враховуючи особливості в'язки вузлів (петель)?

Наведений перелік питань не є вичерпним. Перед експертом можуть бути поставлені й інші питання, які підлягають з'ясуванню під час розслідування злочину та потребують використання наукових, технічних або інших спеціальних знань. Експертні питання не повинні виходити за межі спеціальних знань та мати правовий характер, вони мають бути визначеними, конкретними та короткими, логічно послідовними, характеризуватися повнотою¹.

Таким чином, зазначено особливості підготовки матеріалів для призначення судової експертизи вузлів і петель, викладено специфіку їх вилучення з місця події. Наведено види засобів зв'язування та відомості щодо інформаційних можливостей судової експертизи вузлів і петель. Запропоновано перелік питань, що вирішуються експертами, визначено коло об'єктів, які треба надавати під час призначення судової трасологічної експертизи даного виду.

¹ Див.: Криміналістика: ... — С. 351.